

ZONELE DE PROTECȚIE A MONUMENTELOR ISTORICE. ROLUL ȘI FUNCȚIILE LOR

Oliver Velescu

Cazul de la mănăstirea Arnota unde — așa cum s-a mai relatat în presă — exploatarea carierei de calcar a dus la alterarea peisajului înconjurător, ridică în mod acut chestiunea zonelor de protecție a monumentelor istorice.

Problema nu este nouă, în țara noastră existând un cadru legal bine conturat ca și o tradiție în acest sens. Încă în 1915 Nicolae Iorga, definind monumentul istoric, includea în această noțiune, alături de inventarul artistic și împrejurimile: monumentul „fiind conceput organic, trebuie păstrat tot organic”, iar legea din 1919 introducea principiul „non aedificandi” în „imediată apropiere a unui imobil clasat monument istoric” (art. 3 al. 7). Legea în vigoare astăzi (H.C.M. 661/1955) pune semn de egalitate între regimul de ocrotire a monumentelor istorice și „cadrul lor corespunzător și a zonei lor de protecție” (art. 4).

O hotărâre (H.C.M. 2490 din 31 decembrie 1969) privind sancționarea unor contravenții precizează răspicat: „desființarea cadrului corespunzător și a zonelor de protecție a monumentelor istorice constituie o contravenție” (art. 1 al. 7), iar codul penal pedepsește distrugerea monumentelor sau împiedicarea „luării măsurilor de conservare” (art. 217).

Reținem așadar că în țara noastră ideea protejării propriu-zise a monumentelor istorice este în atenția forurilor conducătoare, creîndu-se instrumentele legale care fac posibilă această activitate.

Într-un sens mai larg, conservarea peisajului, a frumuseții naturale și a celui creat în timp de om, își găsește ecou în numeroase legi și hotărâri, o lectură a *Repertoriului legislației în vigoare* fiind în această privință o adevărată revelație. Se poate vorbi, pe drept cuvânt, despre existența unui cod al protecției frumuseții. Pomii plantați de-a lungul șoselelor, apele minerale, zonele din jurul stațiilor meteorologice și altele sînt toate protejate prin lege; limitarea prin lege a degradării terenurilor prin exploatare de rocă sau petrol, ca și legile împotriva poluării apei și aerului, dau o imagine din cele mai luminoase asupra seriozității cu care sînt tratate toate problemele privind ambianța în care trăim. Este și acesta un aspect al umanismului socialist și poate nu dintre cele mai puțin importante.

Revenind la monumentele istorice constatăm că legislația în vigoare prevede că „zonele de protecție se stabilesc pe bază de studii... în funcție de peisaj, de dimensiuni și de importanța lor (a monumentelor)” (H.C.M. 661/1955 art. 5).

Este meritul regretatului arhitect G. M. Cantacuzino care, ocupîndu-se în cadrul Direcției monumentelor istorice de această problemă, a extins noțiunea strictă de zonă de protecție la o arie peisagistică mult mai amplă, care include plantațiile și pădurile învecinate monumentului. Din studiile pe care le-a întreprins în anii 1957 și 1958 în colaborare cu organele silvice este demn a fi amintită aici delimitarea zonei de protecție a mănăstirii Neamț. Coastele dealurilor înconjurătoare fiind depășite în înălțime de crestele munților din apropiere, versanții dinspre monument ai acestora au fost incluși în zona de protecție tocmai pentru conservarea peisajului, totalizîndu-se peste o mie de hectare de pădure protejată. La fel s-a procedat și pentru Agapia și Văratec, ca și pentru alte multe monumente.

Direcția monumentelor istorice și de artă a respins întotdeauna delimitarea zonei de protecție la o rază de x metri de un monument pentru că peisajul — factorul determinant în această problemă — nu se poate scrie într-o cifră dată. Operînd cu elemente constituite istoricește, aflate în zone diferite și în situații care nu se repetă, numai studiul pe teren al fiecărui monument poate permite o corectă fixare a zonei de protecție.

Existența acestei varietăți de situații fiind o realitate obiectivă, nu se pot da rețete sau instrucțiuni pentru fixarea lor. Punct de plecare pentru reușita operației trebuie să fie colaborarea tuturor factorilor interesați. Dar, la fixarea unei zone de protecție trebuie să se pornească de la ideea că nici unul din inconvenientele existente nu pot depăși prin amplexarea lor pericolul potențial pe care îl poate prezenta stîrbirea unei opere de artă, a unui monument istoric.

Cedarea în fața unor considerente și argumente de conjunctură imediată, care pierde din vedere perspectiva, a prilejuit într-un trecut nu prea îndepărtat numeroase încălcări ale legii monumentelor, aici referindu-ne numai la aspectul nerespectării zonei de protecție și a cadrului corespunzător. Astfel, pentru mutarea fabricii de dolomită construită cu 15 ani în urmă lângă castelul Hunedoara, a fost necesară o hotărâre a Consiliului de Miniștri, dar localul Facultății de silvicultură de lângă zidul Cetății Brașov, construit tot atunci, a rămas și astăzi un exemplu negativ. La fel, clădirile construite lângă castelul din Sînmiclăuș și care ascund perspectiva monumentului dinspre șosea, pompa de benzină din coasta Curții Domnești din Strehaia, copertina noii piețe lipite de zidul cetății din Timișoara, și pentru multe alte exemple de acest gen, este oare nevoie de intervenția celor mai înalte foruri de conducere?

În fond este vorba de respectarea unei legi fără a mai vorbi de celelalte aspecte ale problemei, care țin de etica profesională și de pregătirea culturală.

Dar dincolo de aceste „cazuri” desprinse din activitatea cotidiană de protejare, problema delimitării zonelor de protecție — acțiune pe care Direcția monumentelor istorice și de artă vor trebui s-o desăvîrșească în acest cincinal —, depășește cadrul administrativ-juridic și îmbracă semnificații mult mai adînci. Cu toată varietatea amintită, nu se poate nega posibilitatea existenței unor principii care pot deveni jaloane ale activității practice ce urmează să se desfășoare încă din acest an.

Numitorul comun al spațiului din jurul majorității monumentelor noastre este natura sau peisajul atît de familiar al țării noastre, indiferent din care parte a ei. Desigur nu un peisaj oarecare ci unul în care parte componentă este și monumentul istoric, al cărui mesaj patriotic și artistic este evident. De aceea, zona de protecție trebuie să devină un instrument capabil să răspundă unor nevoi suprastructurale multiple: juridice, sociale, istorice, pedagogice ș. a., care depășesc scopul util imediat. Ea devine, împreună cu monumentul pe care-l protejează, un simbol, un instrument de comunicare cu trecutul, cu istoria.

Urmare acestui fapt, terenul zonei de protecție încetează de a mai fi o porțiune oarecare de pămînt, și capătă sensuri și semnificații care îi acordă o serie de însușiri morale creînd raporturi noi între zona de protecție pe de o parte și natura înconjurătoare, monument și om pe de altă parte.

În raport cu natura, zona de protecție devine o entitate obiectivă desprinsă din mediul înconjurător și supusă servituților legale generate de existența monumentului. Între natura înconjurătoare și zona de protecție se creează raporturi dialectice determinate de prefacerile impuse de necesitățile umane. Spunem raport dialectic, pentru că barierele juridice fixate nu pot împiedica înfrîurirea reciprocă dintre natura și spațiul zonei de protecție. Este, ca să întrebuițăm expresia lui Mihai Ralea, raportul dintre „construcție și convenție” (M. Ralea, *Explicarea omului*, p. 130); „convenția” în cazul de față fiind mesajul pe care îl transmite monumentul istoric și cadrul fixat cu aceleași rosturi de a păstra și a întări solia frumuseților din veacurile trecute întruchipate în monument.

Desigur, fiecare așezare a țării noastre își are specificul ei, de unde și fiecare monument este înscris în mediul înconjurător în mod diferit. De aceea, în fixarea zonei de protecție trebuie să se țină seama de elemente de spațiu concret, care vin să contribuie la sublinierea originalității monumentului. După marele geograf George Vâlsan, la „fixarea fizionomiei proprii a unui peisaj în caracterele sale permanente și obiective” trebuie să se țină seama „de roca din care e încheagată scoarța pământului, apele... viața, de la formațiunii vegetale pînă la animale, grupări omenești și chiar atmosfera care scaldă întreg peisajul, îi dă lumină și culoare” (G. Vâlsan, *Geografia și poezia*, în culegerea „Pământul românesc și frumusețile lui”, București, 1940, p. 7).

Practica de pînă acum a demonstrat cu prisosință că la conturarea zonelor de protecție a fost necesară întotdeauna notarea elementelor biologice (vegetația) și fizice (spațiale) din jurul monumentelor istorice. De aceea socotim că pentru fundamentarea științifică a studiilor — cerute de lege — pentru întocmirea zonelor de protecție, participarea geografilor apare ca o necesitate de ordin practic. Geografia fiind „o știință sintetică a naturii” va putea să aducă o contribuție de seamă la delimitarea zonelor de protecție, tocmai din punctul de vedere al pericolelor care ar putea să împiețeze în perspectivă asupra integrității monumentelor — posibile exploatare și explorări de rocă sau de altă natură.

O colaborare între Direcția monumentelor istorice și de artă și Institutul de geografie sau cel puțin un dialog pe această temă ar fi util; delimitarea zonelor de protecție încetînd astfel de a mai fi o simplă operație administrativă, ci o complexă lucrare științifică, rod al colaborării interdisciplinare cu scopul protejării monumentelor istorice.

De cele mai multe ori în jurul monumentelor noastre nu există o natură virgină, ci dimpotrivă fiind istoricește constituită, omul a fost unul din factorii importanți ai transformărilor pe care le-a suferit peisajul din preajma monumentelor. Aceasta se explică prin faptul că aceste clădiri, astăzi monumente, au avut secole de-a rîndul un caracter polarizator al vieții sociale și economice în așezările în care ființează. Curte, conac, castel, mănăstire sau biserică, ele au imprimat un anumit specific peisajului din jurul lor, uneori chiar l-au generat, dînd substanță sau notă caracteristică funcției lor. (Exemplu: un heleșteu lîngă o mănăstire, un cimitir în jurul unei biserici, un drum șerpuit care urcă la o cetate etc.).

Desigur, acestea sînt elementele particulare, dar care se înscriu în specificul peisajului istoric românesc și care îi conferă originalitate: depresiuni sau țări, plaiuri, coline și cîmpulunguri — acele șesuri de sub poalele munților. Constatăm astfel că zona de protecție va trebui să legalizeze, să materializeze „spațiul mioritic”. Conservarea unor părți din „orizontul spațial românesc” — potrivit expresiei lui Blaga — ar fi deci unul din scopurile etice ale acțiunii de delimitare a zonelor de protecție, nu în sensul unei „vagi amintiri paradisiace” ci în ideea creării unui cadru pentru evocarea solidarității cu glia strămoșească.

Sînt filozofi — citați și de Blaga — care studiînd rolul spațiului sau mai precis al sentimentelor generate de spațiu, l-au considerat „un act creator al sensibilității” (Spengler) și chiar „factori generatori de cultură” (Frobenius). Iar acești gînditori dezvoltă concepția că un anume spațiu, structurat într-un anume tip, poate fi privit drept simbol al unei anume culturi.

Pornind de la acest postulat filozofic se poate afirma că spațiul cuprins într-o zonă de protecție a unui monument istoric răspunde acestor idei, iar în condițiile specifice țării noastre, spațiul din jurul monumentelor devine un factor de cultură și educație care contribuie la procesul de plămădire psiho-socială a omului de astăzi.

Unul din aspectele practice esențiale care se desprinde din cele de mai sus ține de domeniul pedagogiei, al educației unor pături foarte largi și a cărui necesitate nu mai trebuie comentată. Este de reținut doar că turismul este unul din principalele instrumente de realizare a educației estetice și patriotice, materialul didactic fiind monumentele istorice cu cadrul lor corespunzător risipite în țara întreagă.

Problema nu trebuie însă absolutizată. Dacă delimitarea zonei de protecție este o încercare de concretizare a unui

mediu istoric, ea nu poate fi confundată însă cu monumentul însuși. Chiar dacă se admite o legătură convențională — exprimată de altfel și de lege — elementul determinant primordial rămîne monumentul istoric. Este vorba de un raport de analogie impus prin convenție — acțiunea voită de fixare a zonei de protecție. Spațiul va rămîne întotdeauna un simbol abstract, iar elementul concret este construcția propriu-zisă a monumentului cu atributele sale istorice, arheologice, artistice și arhitectonice.

Cu toate însușirile morale pe care am încercat să arătăm că le cuprinde spațiul zonelor de protecție, acestea nu pot exista pentru ele înseși. Nu peisaj în sine, care să cuprindă și monumentul, ci dimpotrivă acesta trebuie să devină centrul unor vaste compoziții peisagistice. Există însă aici și pericolul artificialului. Nu este vorba de parcurile din jurul castelelor care sînt peisaje tratate arhitectonic ca mediu înconjurător al clădirii, ci de peisajul majorității monumentelor risipite în satele țării. Dacă am admis pentru zona de protecție includerea unui spațiu mai larg care să sugereze cadrul istoric, pentru terenul din imediata apropiere a monumentului — „cadrul corespunzător” după expresia legii — se impun asemenea criterii încît să nu existe nimic gratuit.

Vorbînd de întreaga zonă de protecție nu trebuie pierdut din vedere că rostul ei corespunde unei nevoi practice utile. Apreciînd valoarea ei simbolică, zona de protecție nu poate rămîne numai o priveliște bucolică încremenită ca un fundal pitoresc în spatele unui monument, ca în pictura italiană. Zona de protecție nu poate întoarce spatele factorilor de civilizație modernă, pentru că ignorarea lor riscă să periclitizeze însăși utilitatea întregii lucrări de delimitare a ei.

Unul din instrumentele de rezolvare a problemelor aparent contradictorii care le ridică trasarea zonelor de protecție este planul de sistematizare teritorială. Dacă la întocmirea acestui plan — ca și la cel de sistematizare rurală — se pornește de la acceptarea ideii creării unor rezervații istorice — de tipul celei existente pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei (H.C.M. nr. 77/1957), problema este rezolvată de la sine. Se poate obiecta că există pericolul de a transforma întinse suprafețe în muzee uriașe; că delimitarea zonelor de protecție, — poate este cazul să fie denumite în viitor zone de rezervație — împiedică dezvoltarea unei așezări, a unui ținut. Nimic mai fals! A judeca astfel este a nu înțelege că rezolvarea diferitelor probleme — de amplasare sau de dezvoltare de industrii — nu trebuie făcută după mărunte interese locale sau considerente de conjunctură. Improvizatia și provizoratul trebuie să cedeze locul perspectivei celei mai largi și judecății de ansamblu.

Poate că Ministerul Turismului în colaborare cu Direcția monumentelor istorice și de artă ar trebui să facă o socoteală gospodărească din care cu siguranță va reieși că o rezervație istorică de felul celor preconizate aici, cu monumentele restaurate și cu dotările turistice corespunzătoare, judicios amplasate, poate fi o sursă de venit rentabilă.

În multe țări europene acționează asociații pentru apărarea peisajului, grupate într-o federație numită „Europa noastră”. Problema depășește cadrul acestui articol care a semnalat doar un singur aspect, cel al zonelor de protecție a monumentelor istorice fără a vorbi de rezervațiile istorice urbane, de specificul orașelor și satelor noastre, care au problemele lor particulare.

Dar acum cînd România a devenit o țară industrială, o coordonare a eforturilor care se fac pentru păstrarea frumuseților țării, cu conștiința că ele constituie și un potențial economic, este absolut necesară.

Lucrul este posibil întrucît există, cum s-a arătat, destule legi de protecție din sectoare diferite și care se completează una pe alta.

Trăim un timp istoric. Trebuie să fie clar fiecărui cetățean că nu reprezentăm decît un moment din istoria noastră seculară. Trăim într-o epocă care n-are nevoie să distrugă pentru a construi, o epocă perfect capabilă să includă în planurile sale de viitor cele mai îndrăznețe, respectul pentru moștenirea trecutului, o epocă care permite un dialog permanent între opera contemporană și marile realizări ale strămoșilor. Să le respectăm!